

AZ OSZTRÁK MAGÁNJOG HATÁSA A MAGYARORSZÁGI
KODIFIKÁCIÓRA A XIX. SZÁZADBAN

I.

BALOGH JUDIT*

Magyarország és az osztrák tartományok öröklési szerződésen alapuló közös kormányzásának története Habsburg Albertig, illetve a mohácsi vészig, Ferdinándig (1526-1564) vezethető vissza. Ettől kezdve a magyar királyi trónon a Habsburg-házból származó, de törvényesen magyar királlyá koronázott uralkodó ült (a trón eleinte – az 1547:V. tc. alapján – csak fiágon (az 1688:II. tc. után a *primogenitura* rendje szerint), 1723-tól azonban leányágon is öröklődött), ám az ország gazdaságilag és politikailag is nagyjából független feudális államként, ennek megfelelő jogrendszerrel létezett Európában a Habsburg-ház uralma alatt.

Ezen uralom keretei között, 1848 forradalmi epizódját követően, az osztrák császár abszolutista eszközökkel alakította Magyarország igazgatási, bírósági szervezetét és jogrendszerét: a "*divide et impera*" klasszikus elvét tartotta szem előtt, amikor a magyarság számára elfogadhatatlan, a törvényhozás alkotmányos útját figyelmen kívül hagyó pátensekkel vezette be nálunk az osztrák jogi normákat.

A neoabszolutizmus korának e vonásai a kronológiát tekintve 1849 és 1865 között határozták meg a magyar állami és jogéletet¹, de az átvett jogszabályok tényleges hatásukat csak a következő periódusban fejtették ki. Az 1867-es kiegyezés ugyanis közjogilag stabil alapra helyezte a két állam viszonyát, létrehozva a dualista Osztrák–Magyar Monarchiát, melyben Magyarország formális állami önállóságát, autonómiáját a Habsburg Birodalmon belül megfelelő mértékben meg tudta őrizni. Ez a kiegyezés teremtette meg a biztos alapot a jogrendszer fejlődéséhez is.

* DR. BALOGH JUDIT
egyetemi tanársegéd
Miskolci Egyetem ÁJK, Jegtörténeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros

¹ L. ehhez: BÖSZÖRMÉNYI-NAGY Emil: Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus c. cikkét is. in: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848-1944 (szerk.: Csizmadia Andor, Kovács Kálmán) Budapest, 1970, 413-429. old., különösen 416. old.

II.

Vizsgálódásunkat a magánjogra leszűkítve megállapíthatjuk, hogy az Magyarországon a XIX. század közepéig feudális alapokon épült fel. Fejlődésében a középkorra jellemző *jogképződést* követhetjük nyomon: az uralkodói jogalkotást jelentőségében háttérbe szorítva leginkább a szokásjog és bírói gyakorlat alakította. Első jelentős összefoglalása WERBŐCZY István ítélőmester 1514-ben elkészített nagy munkája, a *Tripartitum* volt, századokon keresztül meghatározva a bírói gyakorlatot, amely e jogkönyvre (törvényként idézve azt) rendszeresen hivatkozott. Ez a magyar rendi jog meglehetősen kevés teret engedett az idegen elemek beszívargásának (Magyarországon nem beszélhetünk a római jog recepciójáról²), sok tekintetben ezért speciálisan magyar intézmények fejlődtek ki.

A *Tripartitum* rendi, feudális jogrendszerének lebontására vezetett jelentős kísérletként értékelhetők az 1848. évi törvénycikkek, melyek – a reformkorszak előkészítő munkája nyomán – kimondták az ősiség és az adományrendszer eltörlését³, az úrbéri viszonyok rendezését⁴, sőt, egy új magánjogi törvénykönyv megalkotásának óhaját is kifejezték⁵. E törvények azonban a régi jognak a jogfolytonosság szellemében való fokozatos átalakítása helyett "a magánjog terén *tabula rasa*-t csináltak"⁶: lebontották a régi birtokjogot, de nem maradt már idő az új rendszer felépítésére. A negatív kodifikáció ilyen értelemben a régi magyar magánjog negligálását jelentette, de új magyar szabályok híján egyúttal arra is lehetőséget teremtett, hogy "a tétőn lévő és átsebes áradattal nyomuljon be az idegen jogrendszer"⁷.

A forradalom és szabadságharc leverése után az ősiség és adományrendszer eltörlését, az úrbéri megváltást, a polgári törvénykönyv életbeléptetését, a jogegyenlőségen alapuló igazságszolgáltatást a bécsi abszolutista kormányzat hajtotta végre, de már más szellemben, mint ahogy a '48-as törvények készültek⁸.

² A római jog „*tacita receptio*” formájában történő magyarországi befogadása mellett azonban találunk jogirodalmi állásfoglalást. A kérdés általában a *Tripartitum*-ban foglalt római jogi és kánonjogi elvek és szabályok elemzése során merül fel (pl. DELL' ADAMI Rezső: Az anyagi magyar magánjog kodifikációja I., A nemzeti eredet problémája Budapest, 1877. 76-105. old.; uő: Magánjogi codificatiók és régi jogunk I., Budapest, 1885. 8-9. old.; illetve ZLINSZKY János: Werbőczy jogforrása, Jogtudományi Közöny 1993/10. szám 374-376. old.), illetve uő Baranyai Decsi János tevékenységéről: Ein Versuch zur Rezeption des römischen Rechts in Ungarn, Festgabe für Anton Herdizka München, 1972. 315-326. old.).

³ 1848: XV. tc.

⁴ 1848: IX. tc.

⁵ 1848: XV. tc.

⁶ SZLADITS Károly kifejezésével, in: A magyar magánjog (szerk.: Szladits Károly) I. kötet (Általános rész; családjog) Budapest, 1941, 78. old.

⁷ SZLADITS uo, 79. old.

⁸ Vö. SUHAYDA János keserű jellemzésével (A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói értekezlet által megállapított Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz alkalmazva Pest, 1862. 23. old.): (Az 1848-as törvényekben) "kimondott elvek, és azok további kifejtéséhez kötött remények a bekövetkezett gyászos események folytán teljesebbé nem mehetvén, idegen kezekbe kerültek jogi életünk egész valójával együtt. Törvényhozásunk és törvényeink helyébe a pátensek, igazságügyministeri rendeletek léptek, melyek magánjogi terveinket is nem csak hogy megváltoztatták, hanem igen csekély kivétellel egészen el is törölték."

Az abszolutizmus jogi rendelkezései, legalábbis a magánjog vonatkozásában, nagyfokú liberalizmust mutatnak⁹. A jogpolitika iránya a magyar földtulajdon megszerzése tekintetében a teljes jogbiztonság megteremtése, elsődleges cél a tulajdonjog feudális jellegének, a feudális kötöttségeknek a megszüntetése volt.

- Az 1852. november 29-ei, ún. ősiségi pátens megszüntette a királyi és nádori adományrendszert és a királyi kincstárnak magszakadás és hűtlenség címén való utódlását. Eltörlte az ősiséget, erre hivatkozva többé nem lehetett pert indítani. Megszüntette az öröklött és szerzeményi, a fiú- és leányági vagyon (elsősorban földbirtok) közti különbséget.
- 1853. március 2-án hirdették ki az ún. úrbéri pátent, amely deklarálta Magyarországon a jobbágyfelszabadítást, és rendelkezett a földbirtokosok kárpótlásáról.
- 1853. május 1-jétől volt hatályban Magyarországon az Optk. a függelékében foglalt utólagos rendeletekkel együtt (1852. november 29-ei pátens). Az addig a magyar korona alá tartozó országoknak csak némelyikében, a magyar jog szempontjából partikuláris jogként érvényesült jogszabályösszesség, tehát ettől az időponttól az egész országterületen hatályos joggá vált¹⁰. Jelentőségét a magyar jogfejlődésre az alábbiakban részletesen is meg fogjuk vizsgálni.
- 1855. december 15-én kelt a telekkönyvi rendtartás, amely Magyarországon is bevezette¹¹ és kötelezővé tette osztrák mintára a telekkönyvet¹².

A régebbi magyar törvények emellett csak annyiban maradtak hatályban, amennyiben azt az Optk. hatályba lépését elrendelő pátens általános alapelve (ti. hogy a törvények visszaható hatállyal nem bírnak), illetve az ez alól felállított kivételek megengedték. Az új szabályok legnagyobb hibája az volt, hogy az érintett területeken elvágták a mindaddig tradicionális alapokon fejlődő hagyományos magyar jog továbbhaladásának útját. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az Optk.-nak voltak olyan részei is, amelyek Magyarországon egyáltalán nem léptek hatályba. Így a házasságkötésre és annak felbontására vonatkozó szabályok (Optk. I. rész 2. fejezet) a szorosan vett országterületen csak a zsidók és a protestánsok, Erdélyben pedig csak a zsidók közötti házasságokra voltak alkalmazandók¹³. E "maradványoktól" eltekintve

⁹ Nem mondható el ugyanez a politikai rendelkezésekről, ahol szinte teljes elnyomásra törekedtek. Ezért is kísérte a rendeletek illetve az Optk. – gazdaságilag indokolt és haladó – magyarországi bevezetését mindenütt undor és ellenállás. A magyar jogászság sokáig nem tudott megbarátkozni az "idegen joggal". Ennek köszönhető, hogy az osztrák törvények igazán jelentős fejlesztő hatást csak tételes jogi hatályuk megszűnte után fejtettek ki Magyarországon.

¹⁰ Az Optk. hatályban volt korábban a szlavóniai és bánági határőrvidéken 1812. január 1-jétől, illetve átmenetileg Horvátországban és Fiumében is. L. ehhez: Leopold PFAFF – Franz HOFFMAN: Commentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche I. kötet I. rész Bécs, 1877, 39-44 old.

¹¹ A telekkönyvi rendszer Magyarországon nem volt teljesen előzmények nélküli intézmény. Ún. betáblázás már korábban is létezett – persze nem volt kötelező a nemesi birtok esetében –, melynek rendszerét az 1840-es országgyűlés teljesen újrászabályozta, majd pedig 1850-ben egy pátens is foglalkozott a telekkönyv előkészítésével (kihirdetve: 1850. január 14.).

¹² Az ezen legfontosabb magánjogi rendeleteken kívüli, hatályos jogként érvényesülő jogforrásokat l. a mellékletben.

¹³ Megjegyzendő azonban, hogy a házassági jog szabályainak átvétele meglehetősen visszaléptést is jelentett volna, hiszen az osztrák jogi rendelkezések számos feudális vonást tartalmaztak.

azonban a magyar anyagi magánjog, a bírósági szervezet és az ítélezés eljárási szabályainak visszaállítására csak az Országbírói értekezlet határozatai alapján került sor, amely a fejlődés új, immár tartósan bizonyult nemzeti szakaszát nyitotta meg¹⁴.

III.

Az Országbírói értekezlet által megszövegezett *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* nyolc része a jogrendszer szinte minden ágát átfogta, ebből az 1. rész 180 §-a foglalkozott a magánjoggal. I.§-ában alapelveként szögezte le, hogy "a magyar polgári magántörvények visszaállítatnak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt ... pótlásokkal". A 19. és a 20.§ az ősiségi pátens további hatályban tartásáról rendelkezett, míg a 21.§ szerint: "Szintúgy fenntartatnak ideiglenesen az Országgyűlés intézkedéséig az ausztriai általános polgári törvénykönyvnek mindazon rendeletei is, melyek az 1855. december 15-iki telekkönyvi rendelettel kapcsolatban állván, a telekkönyv tárgyát képező valamely jog szerzése vagy elidegenítése módjait meghatározzák"¹⁵. Mindez azt jelentette, hogy Magyarországon¹⁶ bár elviekben és egészében hatályon kívül helyeződött az Optk, annak számos rendelkezése továbbra is alkalmazandó jogszabály maradt, mégpedig immár alkotmányos hatállyal felruházva.

A bírói gyakorlat e rendelkezések miatt szinte megoldhatatlan feladat elé került. Az ITSZ megfogalmazásai (hiszen elhamarkodva készültek – 6 hét alatt – és provizóriusnak szánták őket) inkonkrétak, homályosak voltak, abból a gyakorlat nemigen tudta levezetni, melyek is pontosan azok a szabályhelyek, amelyeket még alkalmazni kell, illetve melyek veszítették hatályukat. Bíróságaink pedig még az ITSZ-en is túlmentek: az ítéletekben a provizórius rendelkezésekből levezethetőnél sokkal több tételt vettek át az osztrák törvénykönyvből¹⁷, mert a magyar magánjog ekkor, különösen a kötelmi jogban még nagyon hézagos volt. A kodifikáció késése miatt ez az állapot több évtizeden keresztül kísértett a magyar jogi praxisban, a bírói gyakorlat jogfejlesztő hatása pedig olyannyira rányomta bélyegét jogunkra, hogy az ily módon beszivárgott idegen jogi tételek a röviddel a századforduló előtt végre megindult kodifikációs munkálatokban is újra és újra megjelentek¹⁸.

¹⁴ Annak ellenére, hogy az osztrák udvar több ízben (sikertelenül) próbálkozott az Optk. újbóli hatálybaléptetésével Magyarországon. Erről részletesen l.: Stefan MALFER, Das österreichische ABGB in Ungarn zur Zeit des "Provisoriums" 1861-1867, Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte 1992, 32-44. old.

¹⁵ Nagyjából ezt ismétli meg az alaki magánjogi szabályok tárgyalásakor a 145. és a 156.§ is.

¹⁶ De csak a szoros értelemben vett magyar területeken, mert Erdélyben és Horvátországban nem. L. ehhez: ZLINSZKY János: Ungarn. in: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte (szerk.: Helmut Coing) III/2. kötet München 1982, 2149. old.

¹⁷ Sokszor hivatkozik a gyakorlat a gyűlölt osztrák joggyakorlat helyett az erdélyi bíróságok gyakorlatára, de mint láttuk, mivel az Országbírói értekezlet határozatai csak a szorosan vett Magyarország területére terjedtek ki, az „erdélyi” gyakorlatban alkalmazott szabályok valójában az OPTK szakaszai voltak.

¹⁸ Ezt bizonyítja az egyes tervezetek szövegei mellé kiadott hivatalos indokolások illetve a két világháború közötti legjelentősebb magánjogi összefoglaló munka számtalan hivatkozása az OPTK-ra. L. pl.: Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez (1. szöveg) I-V. kötet Budapest, 1901, Indokolás a Magyar Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez (2. szöveg)

A 19. század végi jogfejlődést a bírói gyakorlat mellett a jogtudomány határozta meg, amely az 1870-es évektől kezdve sorra alkotta a kodifikációs vagy egyedi törvénytervezeteket, javaslatokat, bizottsági szövegeket, stb. E jogtudomány a korszakban nagyjából két csoportra oszlott. Egyik része a hagyományos nemzeti jogot akarta mindenáron megtartani (nemzeti konzervatív irányzat FRANK Ignác, SZALAY László, WENZEL Gusztáv, ZLINSZKY Imre). Ezek a tudósok a külön törvények kiadását szorgalmazták, de az átfogó kodifikáció elől sem zárkóztak mereven el. A tradicionális jog megtartása mellett szóló fő érvük az volt, hogy vannak jogterületek (különösen a házassági vagyoni jog és az öröklési jog), amelyekben olyan mértékű speciális magyar fejlődés bontakozott ki, mely nem hagyható figyelmen kívül, illetve semmi esetre sem cserélhető ki, váltható fel egy idegen joggal.

A másik csoport tagjai elsősorban arra hivatkoztak, hogy Európa fejlett nemzetei már minden jogviszonyra megfelelő szabályt dolgoztak ki, ezért a magyar nemzetnek újat alkotnia már nem kell, sőt, nem is lehet. Ezért ez a csoport (SUHAYDA János, HÓDOSSY Imre, az ún. radikális, vagy recepcionalista irányzat) az Optk. azonnali teljes átvétele mellett érvelt. Álláspontjukat elsődlegesen arra alapozták, hogy már az Optk. bevezetése óta megfigyelhető a magyar és osztrák jogrendszer egyfajta általános nivellálódása, azaz, hogy a magyar jog nemzeti karakterét sok esetben – mindenekelőtt a dologi és a kötelmi jogban – elvesztette.

Az, hogy a magyar dologi jogi intézmények az egységes telekkönyvi rendszer miatt osztrák mintára fejlődtek, nem vonható kétségbe, tehát ennyiben megalapozott lehetett volna igényük. Azonban hozzá kell tennünk, hogy a magyar gyakorlat ezt az egységes telekkönyvet – miután végre befogadta – a továbbiakban is meglehetősen kételkedve alkalmazta, mert nem volt képes megbarátkozni annak formalizmusával. Mint számos akkori tanulmányban megtalálható, a rengeteg jogvita ahhoz vezetett, hogy bíróságaink e formalizmus szigorú jogkövetkezményeit alaposan megfaragták.

A tudomány képviselői a kodifikációs munkálatok illetve a törvények előkészítése során kritikus szemmel figyelték a nyugat-európai kódexeket, és hasznos következtetéseket vontak le a külföldi megoldásokból. Az osztrák jogra általában mint kézenfekvő, ismert példaképre tekintettek. A jogfejlődésben kettős osztrák hatással találkozunk: sokszor pozitív, követendő példaként állítják a szerkesztők az Optk-t, más esetekben ezzel szemben éppen a be nem vált vagy már túlhaladott osztrák szabályok ellenében alakítják ki az új magyar rendelkezéseket.

Az osztrák jog lényegesebb – a kodifikáció során is figyelembe vett – módosító jelenségei (természetesen csak példálózva kimelve néhányat) a magánjog egyes területein az alábbiak:

a) Személyi jog, családjog:

A hagyományos magyar magánjog a személyi jog területén (is) rendi jellegű volt. Mind a nemesi előjogokra, mind a nemek közötti különbségtételre, mind pedig a vallásfelekezetek közötti megkülönböztetésre tekintettel volt a különböző jogintézmények (pl. cselekvőképesség, öröklési képesség) szabályozásánál. Bár 1848-ban a nemesség előjogairól teljes egészében lemondott, a teljes polgári jogegyenlőség

I-IV. kötet Budapest, 1914. stb., illetve: Magyar Magánjog (szerk.: Szladits Károly) I-V. kötet Budapest, 1941.

megteremtése az abszolútizmus időszakára maradt. Alapcélkitűzés a különböző személyi és tárgyi körre érvényes szabályozásnak egy egységes, minden polgárra éppenúgy vonatkozó törvénnyel való felváltása volt. Ennek gyakorlati megvalósítására az Optk. bevezetésével került sor.

Az Országbírói értekezlet provizórius rendelkezései ugyan a fennálló viszonyokhoz nyúltak vissza, és számos feudális jellegű vonást állítottak helyre 1861-ben, a társadalom fejlődése megállíthatatlan volt. A nemesi előjogokat nem állították vissza, a felekezetek jogi viszonyait a század vége felé húzódó egyházpolitikai reformcsomag egyik darabja rendezte, a kötelező polgári házasságról szintén 1894-ben hoztak törvényt, éppúgy a gyermekek vallásáról és az állami anyakönyvezésről is. E törvények az Optk.-beli polgári jogegyenlőség szellemében születtek¹⁹. A 60-as évektől megindult magánjogi kodifikáció kidolgozó – figyelemmel kísérve természetesen az újabb nyugat-európai polgári törvénykönyvek rendelkezéseit – szigorúan ragaszkodtak a polgári társadalmak jogegyenlőségi vívmányaihoz²⁰.

Ezen fejlődési irány mellett meg kell emlékeznünk a családi jog egyes olyan intézményeiről is, amelyek közvetlenül az osztrák jogból kerültek át a magyarba és maradtak is meg tartósan. Ilyen volt a kiskorúság meghosszabbítása (Optk. 172, 173. §§), amelyet a régi, vagyonjogias szemléletmódú magyar családi jog könnyen akceptált, bár azt az elmélet, a jogtudomány meglehetősen kritikával szemlélte. Mégis szerepelt ez a szabály meg a kodifikációs tervezetekben is²¹.

A 19. század második felétől legnagyobb mértékben a jogi személyekre vonatkozó szabályozás fejlődött. Az áruforgalom kiteljesedésének megfelelő új szabályozásra a magyar jognak is szüksége volt. Ilyenekért egyre inkább fordult a joggyakorlat a fejlettebb nyugati, nálunk kézenfekvő módon a szonszédos és már ismert osztrák joghoz. Az Optk.-val együtt ugyanis az osztrák kereskedelmi törvény is hatályban volt Magyarországon. Ezzel magyaríthatók váltójogra, kereskedelmi ügyletekre, jogképes testületekre, valamint kereskedelmi társaságokra vonatkozó szabályozásunk osztrák gyökerei²². A személyi jog egyéb modern vonatkozásait (személyiségi jogok védelme – név, jó hírnév, üzleti tisztesség) részben a büntetőjog szabályozta, részben a bírói gyakorlat jogfejlesztő hatása alakította ki a szabályozást.

¹⁹ A további, szintén az egyenlősítést célzó tervezett egyházpolitikai törvényeket azonban már nem sikerült keresztülvinni a felsőház illetve az uralkodó ellenállásán. L. ehhez: ZLINSZKY János: Ungarn. in: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte (szerk.: Helmut Coing) III/2. kötet München, 1982, 2141-2213. old., különösen 2187-2188. old.

²⁰ L. ehhez: Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez I. kötet Budapest, 1901, 8. old.: „A Tervezet általános magánjogot alkot, melynek minden emberre egyenlően ki kell terjednie, nem, rang és valláskülönbség nélkül.” Majd uo. 10. old.: „A törvény a nemek egyenjogúságának alapelvét fogadja el...” (persze számos kivételt állítva fel ezalól – elsősorban a családi viszonyok terén) „A vallási különbség kérdésében a Tervezet megfelel a jogfejlődés jelen állapotának, mely a polgári jogokat a vallástól függetlenítette.”

²¹ Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez I. kötet Budapest, 1901, 21-23. old., Tervezet 2. § (2) bekezdés

²² Az említett jogintézmények később a német BGB, ADHGB illetve a német elmélet hatása alá kerültek. L.: a magyar Kereskedelmi törvényt (1875:37. tc) valamint – általában – az Indokolást a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez III. kötet Budapest, 1901

b) Dologi jog

Az 1848-ig érvényesült feudális dologi jog legjellemzőbb vonását az ősiség és az adományrendszer jelentette, amelyek az ingatlanokat terhelő feudális eredetű kötétségek voltak. Az ősiség kizárta, hogy a tulajdonos ősi ingatlan vagyónáról halála esetére szabadon rendelkezzen, azt megossza, eladja, elzalogosítsa vagy egyéb módon megterhelje, ezáltal szinte teljes egészében lehetetlenné tette a gazdaságos földművelést, a befektetést, a birtok (megfelelő kamatú) megterhelését, illetve hitel felvételét. Az adományrendszer pedig egészében tette bizonytalanná a birtokszerzést Magyarországon. Jelentette ez a korona háramlási jogát, azaz, hogy amennyiben a megadományozott összes öröklésre jogosult utóda kihal, az adománybirtokkal ismét a korona (a király) rendelkezik – mégpedig tekintet nélkül arra, hogy a birtokot annak mindenki birtokosa eladta, elajándékozta vagy elcsereélte.

Ezen intézmények által sokszor évtizedekig tartó perek egész sorozata keletkezett. Aki ugyanis birtokát nem adományként szerezte, hanem pl. adásvétel vagy csere útján, bármikor számíthatott arra, hogy a birtokra valamilyen jogcímen (ősiség vagy adomány alapján) igényt tartó jogosultak jelentkeznek, és a „*nemo plus iuris*” elve alapján pert indítanak az éppen birtokban levő ellen (tipikus esete ez az ún. peres adománynak, hiszen az adományozás mindig „*salvo iure alieno*” történt, hogy a korona védve legyen az esetleges perekétől). A magyar ingatlanokon ezáltal meglehetősen nehéz, ha nem lehetetlen volt ésszerű gazdálkodást folytatni.

E feudális kötétségek megszüntetésére vezetett első kísérletekkel a reformkorszakban találkozunk. Ekkor kétirányú fejlődés indult meg: egyrészt a jobbágyi kötétségek megszüntetése, másrészt a nemesi birtok nem nemesek általi megszerzésének lehetővé tétele volt a cél. A valódi megoldást azonban itt is az osztrák jog bevezetése jelentette, amely meggyorsította a polgári fejlődést, és új alapokra helyezte a magyar tulajdonviszonyokat.

A konkrétan osztrák eredetű szabályok közül kiemelendők a fogalom meghatározások. A magyar jogi terminológia számos dologi jogi fogalmat osztrák mintára töltött ki tartalommal. Bár maga a dolog fogalma a BGB-ből került át hozzánk, a dolgok felosztása már az Optk. 293.§-ának rendelkezését követi, csupán a logikai sorrendet fordítva meg (azt határozza meg, mi tekintendő ingatlanok, és az összes többi ingó). Nem vette át ellenben jogunk az osztrák törvény által felállított kivételeket (szabadon élő vad, hal nálunk nem ingatlan, az ingatlanok gazdasági felszereléséhez tartozó és a gazdaság rendes folytatásához szükséges élő és holt tárgy, betakarított termés szintén nem). Bár a dolgok becsértékének meghatározását már Werbőczy is tárgyalta, az előszereteti érték fogalma szokásjogi úton szintén az osztrák jogból került át hozzánk (Optk. 305-306. §§). Az új elméleti irányzatok (Jhering, Windscheid, Dernburg, a BGB illetve a svájci ZGB) hatása érezhető a dologi jogi tervezet azon részein, amelyek az Optk. megoldásait kritizálják. Ilyen a helyettesíthető dolog fogalmának Optk.-beli mellőzése (az csak „elhasználhatóságról” ír), valamint hogy az Optk. nem különböztet alkatrészt és tartozék között (294-297. §§). az Optk. szerint a földolog ingatlan minősége kihat a tartozékokra. Ez nálunk csak az alkatrészt vonatkozásában tekinthető igaznak, a tartozék csak „kétség esetén” osztja a földolog jogi sorsát: vélelem szól tehát mellette, nem pedig *de lege* szabály. Ilyen a növényzet alkatrészi minősítése esetében a gyökérverés időpontjától való számítás (a magyarba az elültetés, elvetés került be), ilyen a dologösszesség fogalmának meghatározása (a

dologösszesség a magyar jogtudósok felfogása szerint az osztrák állásponttal ellentétben éppen nem alkot egységet, mert abban a részek megtartják különálló jellegüket. Az egyes darabok egymástól függetlenül külön tulajdonban is állhatnak), végül ilyen a teljes és nem teljes tulajdon közötti (elavult) osztrák különbségtétel (Optk. 357.§), amelyet a magyar jog már nem is vett át.

Az új elméletek közvetlen hatása azonban leginkább a birtoktan fejlődésében figyelhető meg, ahol a JHERING-i Besitzwille (Jena, 1889) szinte kizárólagos uralomra tett szert a jogtudósok körében²³. E fejlődés mellett azonban jogunk számos, a szokásjog által már elfogadott szabályt tartott meg az osztrák birtokjogból is (jogszerű és jogszerűtlen birtok szabályai (Optk. 316 és 345.§§), hibás és hibátlan birtoklásához kapcsolódó jogkövetkezmények (felelősség) szabályozása (pl. beruházások), Optk. 326-338. §§). Nem is beszélve az egész telekkönyvi rendszerről, melyet – mint erről már volt szó – az ITSZ is megtartott, ennek kapcsán osztrák mintára ugyan, de kritikával alakult a telekkönyvi birtok itthoni fogalma és szabályozása. A kodifikációt előrevívő magyar jogtudomány azonban e területen is éreztette hatását. Kimutatta, hogy a telekkönyvi birtok és a telekkönyvi tulajdon joghatály tekintetében teljesen megegyező intézmények, ezért nincs szükség az előbbi megkülönböztetett fogalmára.

Külön kiemelendő, hogy a magyar jogban osztrák eredetű a közös tulajdon megosztásának szabályozása (esetei, módjai; Optk. 825, 829, 833-34, 841, 844.§§) és a találoi díj megállapítása (Optk. 391.§). Ezek szintén szokásjogi úton kerültek be a magyar bíróságok gyakorlatába, melyet számos ítéleti döntés mutat. A fentiekben túl találunk osztrák elemeket a haszonélvezet és a zálogjog körében is, de ezek az intézmények a rendi jogban már meglehetősen fejlettek voltak, így az osztrák hatás csak kiegészítő jellegű volt.

Bár inkább eljárási jogi szempontokból ütközött nehézségekbe, jelentett újdonságot Magyarországon a telekkönyvi rendszer, érdemes erre külön is kitérni. Jóllehet, 1855 decemberi bevezetése nem volt előzmények nélküli, de éppen alapelvei, a konstitutív hatály, az általánosság, nyilvánosság és közhitelesség miatt nagyon nehezen vert gyökeret a magyar magánjogban. Ezért nem csoda, ha még az 1870-es években is a telekkönyvet ismertető írásokkal találkozunk a magyar jogi szakfolyóiratokban²⁴. Elterjedését amellett, hogy az ingatlanokra vonatkozó törvényeket szinte mozaikként kellett összerakni, mert az "egyik törvény ősi jószág, a másik az osztrák törvénykönyvből maradt hátra, a harmadik pátiens által született, s végre a negyedik egy futólagos munkát, mely a három elsőt hasztalan igyekszik egy összhangzó egészévé alakítani"²⁵, az is nagymértékben gátolta, hogy az adófizetéshez, birtokai felméréséhez, felfektetéséhez és korrekt nyilvántartásához soha nem szokott magyar nemesség ezt a szigorú új eljárást idegenkedve, ellenszenvvel fogadta. A cselekvési szabadsághoz szokott nemes még évtizedeken keresztül szabadon, írás és

²³ L.: KISS Mór: A birtokosi akarat, Magyar Igazságügy 33. kötet 25, 244-312. old., SCHWARZ Gusztáv: Az animus domini bírálata, Magyar Igazságügy 29. kötet 153. old.

²⁴ L. pl.: PEÖCZ József telekkönyvi fogalmazó írását Telekkönyvi hitelünk egyik mételye címmel, Magyar Themis 1871. évi 9. szám 104. old. „Hazánkban, a még sokak előtt lényegében ismeretlen s csakis névleg ismert telekkönyvi intézményről” akar írni, mégpedig szaklapban, melyet olyan szakemberek olvasnak, „kik telekkönyvi viszonyainkat ha 'in praxi' nem is – de 'in theoria' mindenesetre ismerik.”...

²⁵ MARGITAY Lajos: Visszahelyezés és a telekkönyvi intézmény, Magyar Themis 1871. évi 31. szám 354. old.

bekebelezés nélkül adta-vette ingatlanait, nem törődve az 1855 óta hatályos jogszabályokkal.

Jellemző egyébként a XIX. század harmadik harmadának magyar dologi jogára, hogy a legtöbb per a tulajdonviszonyok rendezetlensége miatt épp ezen a területen volt, ráadásul a különböző szintű bíróságok nagyjából azonos tényállásra alapozva rendre egymással szöges ellentétben álló ítéleteket hoztak²⁶.

c) Kötelmi jog

Előjáróban meg kell jegyeznünk, hogy a kötelmi joga magyar magánjog legkevésbé fejlett területeihez tartozott. XIX. századbeli fejlődéséhez elsősorban a kereskedelmi jog kiterjesztett alkalmazása járult hozzá. Azé a kereskedelmi jogé, amely a reformkorban saját úton indult el, majd az osztrák törvények hatása alá került.

Az Optk. bevezetése a hiányosság kérdését egyértelműen lezárta, kiegészítő megoldást kínált a kötelmi jog szabályozásához. Mivel azonban az 1861-es ITSZ a kötelmek jogának rendelkezéseit nem sorolta az Optk.-ból megtartandó részek közé, a majd 10 évig használt modern szabályok helyébe a fejletlen, évszázados lemaradást mutató hagyományos magyar kötelmi jognak kellett volna lépnie. Judikatúránk azonban nem volt hajlandó ekkora visszalépésre, ezért "tacita receptio" útján továbbra is az osztrák szabályokat alkalmazta a jogvitákban. Különösen jelentős volt ez pl. az engedményezés szabályainak kialakulásánál. A kötelmi jog területén minden másnál erősebben léptek fel az elsősorban gyakorlati jogász recepcionalisták, ám a politikai háttér miatt ez a csoport nem érhetett el eredményt a nemzeti kodifikáció szószólóival szemben. Mivel pedig a kodifikáció elmaradt, a kereskedelmi jog viszonyaira alkotott (fordított) 1875:XXXVII. törvényt kellett a szerződések jogára kiterjesztően értelmezni. A tervezetek keletkezésének idejében pedig már számos jogintézményt német mintára alakítottak ki a magyar kötelmi jogban. Ilyen volt a jogalap nélküli gazdagodás, melyben a pandektajog hatása mutatható ki, valamint a többalanyú kötelmek tana is, melyen belül a régi magyar jog csak az egyetemlegességet ismerte és dolgozta ki. A pandektajogi elmélet sokszor éppen az Optk.-ban foglalt, és a magyar joggyakorlatba átkerült szabály ellenében hatott, s ilyen értelemben alakította át a magyar polgári törvénykönyv tervezetét (pl. hitelezői egyetemlegesség, naturális obligációért (elévült követelésért) vállalt kezesség szabályozása).

A kötelmi jog sajátos fejlődése figyelhető meg a kártérítési jog jellegváltozásainak példáján. A régi magyar kártérítési gyakorlat (elsősorban a városok és a feudális úriszék pereiben) csekély erejűnek bizonyult ahhoz, hogy 1848 viharos időszakát átvészelje. A forradalom utáni bírói gyakorlatnak törvényhozási alapok nélkül kellett volna a hiányzó anyagi jogot a gyakorlat tapasztalatai alapján (az egyetemi oktatásban is szereplő természetjogi tanok segítségével) pótolni. Emellett mindig figyelemmel voltak az osztrák jog fejlődésére is, hiszen az az ország egyes területein partikuláris jogként egyaránt érvényesült a neoabszolutizmust megelőző illetve az azt követő időszakban is (nem beszélve arról, hogy a jogi egyetemi tananyagban külön részét képezte). "Az osztrák jog a bíróságok gyakorlatába belegyökeresedett, és még a hazai jog helyreállítása (1861) után is – egyéb törvényi támpontok híján – még jó ideig megőrizte befolyását ... a bírói gyakorlatra"²⁷.

²⁶ Vö. pl. az Optk. 440.§-ának joggyakorlatát

²⁷ MARTON Géza: A polgári jogi felelősség, Budapest 1992, 170. old.

Csak a század vége felé szabadultak meg a magyar bíróságok a politikailag nem jó emlékezetű osztrák kódex hatása alól, s választották új kiindulópontul az 1871. június 7-ei német Reichshaftpflichtsgesetz-et. Ez alapján a széles körű objektív felelősség kidolgozása 1874-re a magyar bírói gyakorlat és jogtudomány érdeme volt.

d) Öröklési jog

Az öröklési jog területén a már említett pátensek jelentették a legnagyobb előrelépést és hatást. Az ősiség, az adományi- és szerzett javak közti különbség megszűntetése alapvetően formálta át a hagyományos magyar öröklési jogot. Ezen hatások következtében a tervezetkeben megjelenő öröklési jogi rendelkezések elsősorban a nemzeti konzervatív irányzat képviselői számára jelentettek elfogadhatatlan újdonságot, amit pl. TELESZKY István 1882-ben elkészült (és 1886-87-ben a 4 tervezet közül – általános rész, dologi, kötelmi, örökjog – egyetlenként az országgyűlés elé is került) tervezetének kritikája is mutat. HERCZEGH Mihály, ZLINSZKY Imre, sőt, GROSSCHMID Béni is nemzetietlennek kiáltotta azt ki, valamint SZLADITS is elmarasztalóan szólt róla, mondván, hogy "haza öröklési rendünkkel nagyon mostohán bánt el"²⁸.

Az Optk. örökjogi szabályainak általános jellemzője, hogy nem ismeri a nemek, egyes családok vagy társadalmi rétegek másik feletti uralmi helyzetét, a törvény előtti egyenlőség legteljesebb megvalósítására törekszik. Külön előnyként emelendő ki az Optk. bevezetése utáni időszakban a szabatos magyar fordítás, amely még sokszor a német szövegnél is árnyaltabban adja vissza az egyes jogintézmények tartalmát.

Legjelentősebb módosító hatásai elsősorban a törvényes öröklés rendjében érvényesültek. Mindenekelőtt megszűnt a csak fiak között (fiágon) ill. az utriusque sexus örökölhető javak közötti különbség, amely eddig elsősorban a királyi adományos jószágokban érvényesült (városi és paraszti ingatlanoknál már egységes elbírálás alá estek fiak és leányok). Az új szabályozás szerint végrendelet hiányában a legközelebbi fokú mindkét nembeli rokonokat, mégpedig egymás között egyenlő arányban illeti az örökség. (Az egyetlen megtartott különbség a hitbizományokat érintette.) Megszűnt a különbségtétel az idősebb illetve fiatalabb gyermek között is (korábban számos példát hozhattunk erre, pl. legkisebb fiúé a ház, legidősebbé a fegyver stb.) Ugyanezen elv alapján szűnt meg az ősi és szerzett javak közti különbség is, azaz a vérrokonság elsődlegessége. Az Optk. hatására szűnt meg a hagyományos magyar öröklési jog azon intézményét, mely szerint az osztályos atyafiak az ősi vagyonban a végtelenig örökösök voltak. Az Optk. ezt az öröklési fokot is lezárta a 6. íznél, mégpedig úgy, hogy a közelebbiek kizárják a távolabbiak örökösödését.

Ezek mellett megemlítendő még, hogy az Optk. bevezetésekor szűnt meg Magyarországon a hitbér, mert azt az osztrák törvénykönyv nem ismerte, illetve nyiban leegyszerűsödtek a végrendelet tételének szabályai is.

²⁸ SZLADITS I., 99. old.

IV.

Összefoglalva elmondható, hogy a magyar jogot a neoabszolútizmus időszakában, illetve mindenekelőtt azt követően (amikor a kötelező osztrák jog bevezetésének negatív politikai színezete már nem erősítette az ellenállást, hiszen a szabályok már szabadon voltak alkalmazhatók, nem pedig a császári önkény hatalmi rendelkezése miatt), a kiegyezés szakaszában érte jelentős módosító hatás osztrák oldalról. Ez a hatás a gazdasági biztonság megteremtésével egy, a polgári társadalmakban általánosan elfogadott, annak megfelelő irányú jogfejlődést tett lehetővé. A kortársak ugyan az idegen elemek túlzott mértékű átvételére panaszkodtak, de talán a megelőző eszmefuttatás is segít annak felismerésében, hogy ezen impulzusok híján a rendi jellegű magyar jog nemigen lehetett volna képes a fejlődő piaci kapcsolatok, a növekvő áruforgalom igényeinek kielégítésére. Véleményem szerint az idegen elemek beszívargása ebben az időszakban elkerülhetetlen volt (nem csupán a gazdasági, de a politikai illetve a földrajzi helyzet miatt is), és a századforduló híresen értékes jogásztársadalmi eredményesen, a magyar jelleget nem feladva, az általános recepciót elkerülve birkózott meg a feladattal.

Melléklet

A neoabszolútizmus osztrák jogforrásai Magyarországon

I. Személyi jog

- 1850. szeptember 26-i császári rendelet a nagykorúvá nyilvánításról, örökbefogadásról és törvényesítésről
- 1851. december 31-i pátens a jobbágyi kötöttségek megszüntetéséről
- 1852. november 29-i ősiségi pátens
- 1853. május 29-i erdélyi ősiségi pátens
- 1853. március 2-i pátens a földesurak és volt jobbágyok közötti viszonyok rendezéséről
- az Országbírói Értekezlet "törvényerejű" rendelkezése a nemesek és nem nemesek törvény előtti egyenlőségéről (ITSZ II. rész 3.§)

II. Családjog

a) Házassági jog

- 1853. június 9-i pátens az erdélyi zsidók házasságkötéséről
- 1853. június 26-i pátens a házasság felbontásának egyes kérdéseiről
- 1853. július 25-i pátens a zsidó házasságkötések engedélyezéséről Erdélyben
- 1856. október 8-i pátens a katolikus vallásúak házasságkötéséről

b) Házastársi közös vagyon

- 1852. november 29-i pátens az ősiségről (12.§)
- az Országbírói Értekezlet "törvényerejű" rendelkezése (I. rész 13.§)

c) Házassági vagyonjog

- 1859. augusztus 12-i pátens a házassági közös vagyon szabályairól az erdélyi szászok körében

d) Gyámság és gondnokság

- 1851. augusztus 1-i utasítás az árva- és gondnoksági ügyek ellátása tárgyában (a határörvidék kivételével)
- 1854. augusztus 9-i pátens a hagyatéki eljárásról, gyámságról és gondnokságról**
- az Országbírói Értekezlet "törvényerejű" rendelkezése árvaügyekben (a Helytartóság 23.474 sz. körlevelével közzétéve)

Forrás: ZLINSZKY János: Ungarn. Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte (szerk.: Helmut Coing) III/2 kötet, München 1982.

* A forrásban hibás megjelöléssel

** A pátens a megjelölt forrásban nem szerepel

III. Öröklési jog

- 1852. november 29-i ősiségi pátens (Magyarország, Horvátország, a Temesi Bánság és a Szerb Vajdaság vonatkozásában) (13. § a hitbizományról)
- 1852. november 29-i pátens a Optk. magyarországi bevezetéséről (VII. fejezet 2-4. pont az öröklési jogról)**
- 1853. május 29-i erdélyi ősiségi pátens
- az Országbírói Értekezlet "törvényerejű" rendelkezése az öröklés tárgyában (I. rész 2-23.§) illetve az öröklési jogi eljárás tekintetében (I. rész 163-172. §)
- 1862. október 9-i udvari rendelet a Kúriához, melynek tárgya a hitbizomány

IV. Dologi jog

- 1850. január 14-i császári rendelet a telek- és betáblázási könyvek kerületi bíróságok általi vezetésének átmeneti rendezéséről
- 1850. szeptember 29-i pátens a telekkönyvi rendtartásról Horvátország és Szlavónia tekintetében
- 1852. november 29-i ősiségi pátens
- 1852. november 29-i pátens az Optk. magyarországi bevezetéséről
- 1853. május 29-i pátens az Optk. erdélyi bevezetéséről
- 1852. december 22-i rendelet a telekkönyvek erdélyi vezetése tárgyában
- 1853. április 18-i rendelet a magyarországi telekkönyvi rendszer előkészítéséről
- 1855. december 15-i pátens a telekkönyvi rendszer magyarországi bevezetéséről és vezetésének szabályairól
- 1854. május 23-i pátens az általános bányatörvényről
- 1857. április 21-i rendelet a kisajátításról
- 1857. június 6-i pátens az 1852. évi osztrák erdőtörvény magyarországi bevezetéséről
- az Országbírói Értekezlet telekkönyvre (I. rész XII. fejezet), valamint bányajogra (II. rész VII. fejezet) vonatkozó törvényerejű rendelkezései

V. Kötelmi jog

- 1858. május 5-i rendelet a kamatlábakról (6%)
- 1858. december 17-i rendelet az ingatlan vagy ingatlanok minősülő bérleményekről
- az Országbírói Értekezlet "törvényerejű" rendelkezése az elévülés tárgyában (I. rész VII. fejezet)

* A forrásban hibás megjelöléssel

** A pátens a megjelölt forrásban nem szerepel

- az Országbírói Értekezlet "törvényerejű" rendelkezése az adásvétel tárgyában (I. rész 149. §)
- az Országbírói Értekezlet "törvényerejű" rendelkezése a bányajogról (II. rész VII. fejezet)

VI. A korszak egyéb jelentős igazságügyi rendeletei*

- 1853. július 18-i rendelet az ideiglenes csődrendtartásról
- 1858. február 7-i pátenst a közjegyzőség bevezetéséről és működéséről

* A rendeletek a megjelölt forrásban nem szerepelnek

A LEVEGŐ VÉDELMEK SZABÁLYAI A MAGYAR KÖRNYEZETJOGBAN

FODOR LÁSZLÓ**

I. Bevezetés

A környezeti hatások közül a legnagyobb problémát az ipari és lakossági energiatermelés, valamint a közlekedés által okozott levegőszennyezés jelenti. A légszennyezés nemcsak a települések lakóinak egészségét károsítja, hanem súlyos hatással jár a városi zöldterületekre, a mezőgazdasági kultúrterületekre és az épületállományra is. A zajterhelés pedig a környezeti hatások leginkább urbánus formája, amely az emberek egészsége mellett a közérzetet is befolyásolja.¹

Jogtörténeti szempontból a levegő védelmének joga a környezeti jog egyik magterületének számít. Egyfelől az ökológiai megfontolásokat még nélkülöző, rendszerbe még nem álló középkori szabályok a vizek, az erdők védelme mellett foglalkoztak a levegő védelmével is (pl. Angliában a faszén égetésének tilalma a XIII. században, majd a levegő szennyezéséről szóló törvény a múlt században)². Másrészt hatályos jogunk kialakulásának időszakában, a II. világháború utáni első évtizedekben is jelentős helyet foglalt el a levegő védelme a már környezeti szemlélettel rendelkező, a környezetet komplex rendszernek tekintő környezetvédelmi jogban. Ez igaz a dolgozatom homlokterében álló közjogi vonatkozásokon kívül a magánjogi elemekre is, a környezetvédelemmel kapcsolatos polgári jogi felelősség bírói gyakorlata is

** DR. FODOR LÁSZLÓ

doktorjelölt

Miskolci Egyetem ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézete

3515 Miskolc-Egyetemváros

¹ Nemzeti Környezet- és Természetpolitikai Konceptió, KTM, Budapest, 1994. 19. o.

² Bakács Tibor: Magyar Környezetjog. Springer, Budapest, 1992. 16-18. o.